

Maria Biolik

Bāziskas prūsiskai-pōliskas wirdeīns
per tālaisin laksikis rekreaciōnin :
sembas dialakts = Bazowy słownik
polsko-pruski dla dalszego
odrodzenia leksyki : dialekt
zamladzki", Mikkels Klussis, Vilnius
2000 : [recenzja]

Prace Językoznawcze 3, 167-172

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE, OMÓWIENIA, ARCHIWALIA, SPRAWOZDANIA

Mikkels Klussis: *Bāziskas prūsiskai-pōliskas wirdeīns per tālaisin laksikis rekreaciōnin (sembas dialakts); Bazowy słownik polsko-pruski dla dalszego odrodzenia leksyki (dialekt zamlandzki)*. Vilnius 2000, ss. 387

Z rąk dr. Letasa Palmaitisa, który określa siebie mianem „partyzanta dawnych Prusów”, trafił do mnie słownik prusko-polski i polsko-pruski napisany przez Mikkelsa Klussisa¹, wydany w Wilnie w nakładzie 60 egzemplarzy. W wydanie tego słownika zaangażowany był również sam dr Letas Palmaitis jako jego „sudarytojas ir rinkejas”², redaktorem był sam Vytautas Mažiulis, korektorem Eduardas Piurko. Słownik został zadedykowany pamięci Sigrid von Perbandt (1909–1999), „potomkini szlachty pruskiej 13. wieku, będącej ideologiem odrodzenia pruskiego”, której zdjęcie zamieszczono na pierwszej stronie wraz z tekstem dedykacji. Podziękowania za wsparcie programowe skierowane zostało także do Prusko-Niemieckiego Zjednoczenia TOLKEMITA. Z opracowania dr. Letasa Palmaitisa dotyczącego najważniejszych prac poświęconych językowi staropruskiemu na Litwie wynika, że słownik ten ukazał się jednocześnie w wariantach: litewskim, łotewskim, niemieckim i rosyjskim³.

Część słownikową pracy poprzedza wstęp, w którym przedstawiono dość powierzchowne informacje o historii⁴ i języku ludności staropruskiej. Plemiona staropruskie wraz z plemionami jaćwieskimi należały do zachodniego odłamu Bałtów. Prusowie zostali spolszczeni lub zgermanizowani, a ich język ostatecznie wyszedł z użycia w XVIII w. Świadectwem języka staropruskiego są zachowane nieliczne zabytki⁵ i wiele nazw własnych, używanych do dzisiaj na terenie Warmii i Mazur⁶. Autor we wstępie pragnie udowodnić, że na terenie dawnych Prus Wschodnich rozwijała się odmienna od innych kultura bałtycko-pruska,

¹ U dołu drugiej strony obok nazwiska Mikkelisa Klussisa podano jeszcze dwa nazwiska. Nikolai Kirsanov i Martin Shetty.

² Organizator i zbieracz.

³ Na podstawie maszynopisu dr. Letasa Palmaitisa: *Najważniejsze prace prusologiczne na Litwie*, przesłanego mi razem ze słownikiem.

⁴ Bogatsze informacje historyczne podano w publikacji J. Okulicz: *Osadnictwo ziem pruskich do XIII wieku*. [W:] *Warmia i Mazury. Zarys dziejów*. Olsztyn 1985, s. 9–67.

⁵ Por. W. Smoczyński: *Języki bałtyckie*. [W:] *Języki indoeuropejskie*. T. 2. Pod red. L. Bednarczuka. Warszawa 1988, s. 819–905.

⁶ M. Biolik: *Pogranicze północno-wschodnie*. [W:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Pod red. Ewy Rzetelskiej-Feleszko. Warszawa–Kraków 1998, s. 427–452; por. zwłaszcza nazwy staropruskie i jaćwieskie, s. 433–440.

a za jej reprezentantów uważa pisarza niemieckiego Hermanna Sudermanna, pisarza litewskiego Vydūnasa i zamieszkałego w Olsztynie publicystę i pisarza Erwina Kruka. Kultura ta została zniszczona na Warmii i Mazurach w wyniku deportacji autochtonów po 1945 r. W części rosyjskiej (obwód kaliningradzki) nie tylko wysiedlono autochtonów, ale także zmieniono nazwy geograficzne. Twierdzenia autora we wstępie, że na terenie dawnych Prus Wschodnich istniały „we wsiach pruskich kultura i tradycje miejscowe ukształtowane na podstawie starożytnej kultury pruskiej i związanych z nią kultur wcześniejszych kolonistów litewskich i polskich” nie zostały poparte żadnymi dowodami⁷ i trudno oczekiwać bez wcześniejszych szczegółowych badań naukowych, że w Niemczech, na Litwie czy w Polsce żyją ludzie, którzy kultywują staropruskie tradycje kulturowe. Autor uważa, że należy uczcić pamięć „tej tragicznej ziemi, jej historii, kultury i autochtonów” w tym celu Międzynarodowe Bractwo „Prūsa” proponuje założyć ekologiczne osiedle – skansen, „gdzie byłby ośrodek pruski i mieszkałyby osoby, które chcą identyfikować siebie z Prusami Bałtyckimi i odrodzić fragment integralno-historycznej kultury tej ziemi w ożywionym języku pruskim” (s. 5).

Plany odrodzenia staropruskiego języka i kultury należy uznać za marzenia nie mające nic wspólnego z rzeczywistością i nauką. Naród żyje, dopóki żyje jego język, a ten od XVIII w. popadł w zapomnienie i nigdy nie będzie językiem rodzimym żadnej grupy etnicznej. Rekonstrukcja języka staropruskiego, polegająca na odtworzeniu jego systemu gramatycznego i leksykalnego, zawsze pozostanie mniej lub bardziej prawdopodobną hipotezą. Nawet jeżeli na Litwie, Łotwie, w Polsce, Niemczech i wśród Rosjan obwodu kaliningradzkiego żyją ludzie, którzy chcą się uważać za potomków pruskich „nadzieja posiadania praktyków odrodzonego języka” (s. 6) nie może się ziścić.

Autor łączy z językiem staropruskim i jaćwieskim *język kuroński* (s. 5), nie podając żadnych wyjaśnień, jaki dialekt tak nazywa i przez kogo ów język kuroński był używany. Jak powszechnie wiadomo, języki bałtyckie dzieli się na zachodnie, do których zalicza się język staropruski (dialekty używane przez plemiona pruskie), oraz relikty języka Jaćwingów⁸ i wschodnie, do których należą: litewski, łotewski oraz poświadczone szczątkowo języki Kurów, Selów i Zemgalów. Autor pisze, że „autentycznymi wyrazami staropruskimi mogą być kuronizmy łotewskie, ponieważ różnica między językiem kurońskim i staropruskim była tylko różnicą dialektalną” (s. 7) i dalej podaje, jakie wyrazy uważa się za kuronizmy w języku łotewskim, co nie ma związku z omawianym zagadnieniem.

⁷ Wymaga to szczegółowych badań i wykorzystania tekstów pisanych przez twórców i działaczy ludowych, zarówno polskich, jak i niemieckich, np. K. Małek: *Jutrznia mazurska na gody*. Olsztyn 1980; W. Barczewski: *Kiermasy na Warmii i inne pisma wybrane*. Olsztyn 1984; A. Brückner: *Starożytna Litwa. Ludy i bogi. Szkice historyczne i mitologiczne*. Olsztyn 1984, itd.

⁸ A. Kamiński: *Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne*. Łódź 1953.

Najważniejszym zadaniem stojącym przed językoznawstwem porównawczo-historycznym, zjednoczonym z interlingwistyką, jest „odrodzenie słownictwa pruskiego, ponieważ w pomnikach staropruskich nie ma nawet trzech tysięcy wyrazów, zapisanych w odmiennych epokach i pochodzących z różnych gwar staropruskich” (s. 6). Autor zwraca uwagę, że zasoby te powiększają wyrazy rekonstruowane m.in. w słowniku języka staropruskiego V. Mažiulisa⁹ oraz wyrazy staropruskie w gwarach niemieckich Prus Wschodnich i tekstach pisanych przez ludzi wywodzących się z dawnych terenów staropruskich.

Celem, który przyświeca twórcom słownika, są rozważania hipotetyczne i przypuszczenia dotyczące rozwoju języka staropruskiego, które sprowadzają się do odpowiedzi na pytanie: jak rozwijałby się język staropruski i jakim słownictwem dysponował, gdyby nie uległ zagładzie? Autor uważa, że do tego (nieistniejącego) języka pruskiego musiałoby trafić wiele terminów rzemieślniczych z gwar niemieckich, które przeniknęły do języka łotewskiego lub polskiego, że powinno być w nim dużo intercjonalizmów i kalek z języka niemieckiego. Są to rozważania typu: co by było, gdyby bałtyccy Prusowie przeżyli epokę germanizacji.

Drugim celem, który postawili przed sobą twórcy słownika, była „unifikacja fonetyczna i tworzenie nowej ortografii dla leksyki pruskiej” (s. 8). Jest to zadanie bardzo skomplikowane, ponieważ staropruskie zabytki językowe zapisane zostały przez Niemców słabo znających język pruski. Już to powodowało, że wyrazy i ich formy morfologiczne ulegały różnorodnym substytucjom ortograficznym, fonetycznym i morfologicznym. Niemiec zapisywał to, co słyszał, poprzez percepcję dźwięków staropruskich na własny system językowy. W związku z tym niezmiernie trudno jest odtworzyć wartości dźwiękowe (fonetykę i fonologię) języka staropruskiego, zrekonstruować jego system morfologiczny i syntaktyczny¹⁰. Moim zdaniem, wyrazy staropruskie najlepiej zapisywać w formach rekonstruowanych, jeżeli ich lekcje dopuszczają odmienne możliwości interpretacyjne, np. zapisy w dokumentach historycznych nazwy obecnego Jeziora Kortowskiego: 1348 *Curtoyn*, 1352 *Curtoyen*, 1353 *Curtoy*, *Curtöge*, 1378 *Curtoyce*, 1390 *Cortoyge*, 1595 *Corten* więc **Kurtajs*, **Kartajs*¹¹.

⁹ Por. V. Mažiulis: *Prūsų kalbos paminklai*. II. Vilnius 1981.

¹⁰ Najbardziej znane opracowania zabytków językowych staropruskich to prace R. Trautmanna, J. Endzelina, V. Mažiulisa, W.N. Toporowa i W.R. Schmalstieg oraz inne, por. W. Kubicka: *Bibliografia języka staropruskiego*. „Acta Baltico-Slavica”, 1967, V, s. 267–311.

¹¹ *Nazwa Kortowo – analiza semantyczna i strukturalna*. „Uniwersytet Gdański, Zeszyty Naukowe, Prace Językoznawcze”. Gdańsk 1994, nr 19–20, s. 61–66 oraz inne przykłady *Zuflüsse zur Ostsee zwischen unterer Weichsel und Pregel (Nazwy wodne dopływów Bałtyku między dolną Wisłą a Pregolą)*. „Hydronymia Europaea”. Kommission für Vergleichende Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Mainz. Franz Steiner Verlag. Wiesbaden GMBH. Lf. 5. Stuttgart 1989, s. 136; *Toponimia byłego powiatu ostródzkiego. Nazwy miejscowe*. „Pomorskie monografie toponomastyczne”, nr 10. Gdańskie Towarzystwo Naukowe. Gdańsk

Stosunkowo dużo miejsca we wstępie do słownika poświęcono oznaczeniu iloczasu i wymowie głosek staropruskich. Przyjęto np., że reduplikacja spółgłoski (jej podwojenie w piśmie) wskazuje, że przed spółgłoską znajduje się krótka samogłoska akcentowana. Samogłoska *o*, występująca w wyrazach zapożyczonych do języka staropruskiego, powinna być zawsze długa. Jeżeli w wyrazie występują dwie samogłoski *o* to jedna z nich jest akcentowana i długa, druga natomiast powinna być wymawiana jako krótkie *a* i tak np. zapożyczony i utworzony przez Autora słownika wyraz *archeolōgija* można wymawiać jak *archealōgija* (s. 10).

We wstępie zamieszczono także informacje dotyczące układu słownika i skomplikowane objaśnienia dotyczące odmiany wyrazów. Poszczególne wyrazy zostały opatrzone cyframi w tzw. łamanych nawiasach: < >. Cyfrom tym odpowiadają przykładowe formy podane w tabelach odmiany wyrazów. Łącznie jest to 139 typów zawierających dodatkowo formy podrzędne rodzaju, liczby, czasu itd. (s. 16–30).

W części wstępnej pracy zamieszczono również skróty autorów i źródeł (s. 14–15) oraz najważniejsze źródła (s. 30–31). Dane bibliograficzne podane w wykazie skrótów są bardzo powierzchowne i nie pozwalają na sprawdzenie informacji podanych w słowniku, np. DIA – gwary niemieckie Prus Wschodnich i Zachodnich; DK – różne dokumenty historyczne, AB – Adalbert Bezenberger, VT – Vladimiras Toporovas itd. (łącznie 26 pozycji). Oddzielnie podano źródła najważniejsze (s. 30–31). Zaliczono tu dziewięć prac: dwie V. Mažiulisa, *Prūsų kalbos paminklai*. Vilnius 1966 i *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. T. 1 Vilnius 1988, T. 2 1993, T. 3 1996, T. 4 1997, J. Endzelina pracę *Senprūšu valoda*. Rīgā 1943, G.H.F. Nesselmana: *Thesaurus Linguae Prussicae*. Berlin 1873, V. N. Toporowa: *Prusskij jazyk*. Slovarj. T. 1, 1975, T. 2, 1979, T. 3, 1980, T. 4, 1984, T. 5, 1990; R. Trautmana: *Die altpreussischen Sprachdenkmäler*. Göttingen 1910 oraz F. Frischbiera: *Preussisches Wörterbuch*. T. 1–2. Berlin 1882–1883, wydany przez E. Riemanna słownik *Preussisches Wörterbuch*. Neumünster 1974–1993 oraz W. Ziesemera: *Preussisches Wörterbuch*. T. 2–2, Hildesheim–New York 1975. Są wśród nich najważniejsze opracowania zabytków staropruskich, słowniki i gramatyki. Szczególnie godne polecenia osobom zajmującym się językiem staropruskim są najnowsze prace litewskiego badacza Vytautasa Mažiulisa.

1992, s. 149 i *Die namen der stehenden Gewässer im Zuflussgebiet des Pregel und Einzugsbereich der Zuflüsse zur Ostsee zwischen Pregel und Memel (Nazwy wód stojących dorzecza Pregoty i dopływów Bałtyku między Pregolą a Niemnem)*. „Hydronymia Europaea”. Kommission für Vergleichende Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz. Franz Steiner Verlag. Wiesbaden GMBH, Lf. 8. Stuttgart 1993, s. 315 oraz *Die namen der fließenden Gewässer im Flussgebiet des Pregel*. „Hydronymia Europaea”. Kommission für Vergleichende Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Mainz. Franz Steiner Verlag. Wiesbaden GMBH. Lf. 11. Stuttgart 1996.

Sam słownik został podzielony na dwie części. Pierwsza jest prusko-polska (s. 34–216), druga polsko-pruska (s. 218–387). Zgromadzone w obu częściach wyrazy ułożono w porządku alfabetycznym. Hasłem w części prusko-polskiej jest pisany wielkimi literami wyraz staropruski, przy czym pogrubionym drukiem prostym pisane są wyrazy poświadczane w zabytkach staropruskich, np. **AINUNTS** jedyny, ich formy fleksyjne podano bez pogrubień, np. gen. *AINUNTSE*, dat. *AINUNTSMU* (s. 35), w dokumentach wyraz został zapisany jako *ainonts* 'ktokolwiek' K III¹² (Toporow I 61). Oprócz haseł pisanych drukiem prostym występują hasła kursywowane. Przy wielu z nich zamieszczono skrót MK, który wskazuje, że wyrazy te są utworzone przez autora słownika Mikkelsa Klussisa. Są to najczęściej wyrazy abstrakcyjne - neologizmy utworzone przez Mikkelsa Klussisa, jak np. *ABZÖLUTS* [absolut MK] absolutny; *AINATĪNGIS* [ainat 121 MK] stały; *ALĀRMEWINGIS* [Alārmus niebezpieczny; *ALĀRMUS* [Alarm MK] niebezpieczeństwo (s. 36), *ĀUSTABA* [Austebtwei + nuostaba MK] zdumienie, zdziwienie (s. 42); *AWENTĪRI* [Aventure + Abenteuer MK] przygoda, awantura i nazwy współczesnych desygnatów rzeczy, instytucji, zawodów, których nie było w czasie, kiedy istniał język staropruski, np. *AKADEMĪJA* [Akademie MK] akademia (s. 35); *ALWINNIS* [Alwas + Bleistift = ołówek MK] ołówek (s. 36); *Āmpels* [Ampel MK] sygnał świetlny (s. 36); *ARCHITĒKTS* [Architekt MK] architekt (s. 38); *AUTÖBUSS* [Autobus MK] autobus (s. 43), *BĀIDAKS* [Boidak DIA MK] frachtowiec (s. 44), *BĀUKIS* [Bowke DIA MK] chuligan włóczęga (s. 44) itd.

W części polsko-pruskiej hasło zawiera wyraz polski, po nim podano formę staropruską, cyfrę wskazującą na wzorzec odmiany i pochodzenie wyrazu. Przy czym, podobnie jak w części pierwszej, wszystkie hasła ułożone są w porządku alfabetycznym. Zachowano też sposób oznaczania wyrazów pruskich. Te, które znajdują poświadczenie w zabytkach, pisane są wielkimi, pogrubionymi literami, np. babcia **ANNI** <52> [Ane E 172] (s. 220). Natomiast formy utworzone przez autora słownika zostały podane kursywą z zachowaniem pogrubień i wielkich liter, por. np. bibliografia *BIBLIÖGRAFIJA* <52> [Bibliographie MK] (s. 221).

Słownik został przeznaczony dla potomków Prusów, którzy pragną nauczyć się języka swoich przodków i posługiwać się nim. Na ich użytek Mikkels Klussis utworzył nawet wyraz „potomek” jako pruskie *PALIKKIS* <40> [Palikkis MK] (s. 310). Cyfra <40> odsyła do wzorca odmiany rodzaju męskiego, por. 40 m: *kūgis kūges kūgu kūgin kūgei kūgin kūgemans kūgins* (s. 22) i wskazuje, że wyraz *PALIKKIS* należy odmieniać jak wyraz pruski **KŪGIS** <40>) [Kugis E 426]¹³ głowica, główka (gałka), gałka (s. 105).

¹² Skrót K III oznacza Katechizm III, jest to przekład *Enchiridionu*, katechizmu M. Lutra. N. V. Toporow podaje cytaty bezpośrednio ze źródła.

¹³ Wielka litera E wskazuje, że wyraz jest notowany w *Słowniku elbląskim*, zabytku znanym z kopii z początku XV w., zawierającym 802 wyrazy staropruskie z odpowiednikami średnio-dolno-niemieckimi.

Autor ma nadzieję, że odrodzony język staropruski będzie językiem żywym, a nie produktem fantazji i nieuzasadnionej romantyzacji staropruskich zabytków językowych. *Bazowy słownik prusko-polski i polsko-pruski* jest kolejną pracą dotyczącą języka staropruskiego, którym mówili dawni mieszkańcy obecnych ziem Warmii i Mazur. Ponieważ ukazał się w polskiej wersji językowej, mimo błędów językowych i tzw. literówek, może być przydatny dla badaczy amatorów dawnych ziem staropruskich i tych wszystkich osób, którym bliska jest przeszłość i ich „mała ojczyzna” – Warmia i Mazury.

Maria Biolik

Onomastické práce. 4: Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám univ. Prof. PhDr. Ivana Lutterera. Csc. L. Olivová-Nezbedová, R. Šrámek, M. Harvalík (red.). Praha 2000: Ústav pro Jazyk Český AV ČR, ss. 495

Omawiana książka stanowi czwarty już zbiór rozpraw onomastycznych, wydanych w środowisku praskich onomastów, a dedykowanych zasłużonym przedstawicielom tej gałęzi językoznawstwa. Poprzednie tomy ukazały się odpowiednio w roku 1966 (70. rocznica urodzin V. Šmilauera), 1968 (70. urodziny W. Taszyckiego) i 1970 (jubileusz 75-lecia V. Šmilauera). Kolejna, czwarta księga, ukazuje się więc po 30 latach, a pretekstem do jej wydania była 70. rocznica urodzin jednego z czołowych czeskich badaczy nazw własnych – Ivana Lutterera.

Dzieła tego rodzaju są zwykle ciekawą inicjatywą wydawniczą przynajmniej z dwóch powodów. Pierwszy to fakt zgromadzenia w jednym tomie prac czołowych przedstawicieli różnych ośrodków językoznawczych, dający sposobność wieloaspektowego, zróżnicowanego problemowo i metodologicznie oglądu współczesnych osiągnięć i kierunków badań. W tym zakresie redaktorzy czwartego tomu *Prac onomastycznych* spełnili oczekiwania potencjalnego czytelnika, zapraszając do współpracy, oprócz onomastów czeskich, także badaczy z Belgii, Bułgarii, Niemiec, Polski, Rosji, Ukrainy i Wielkiej Brytanii. Drugim powodem – różniącym jednocześnie tego typu przedsięwzięcia edytorские od „zwykłych” zbiorówek pokonferencyjnych – była okazja do pewnego rodzaju refleksyjnego spojrzenia na dorobek Jubilata, a przy okazji także na osiągnięcia reprezentowanej przezeń szkoły czy kierunku. Dokonania te często bywają punktem wyjścia do prezentowanych w danym tomie propozycji nawiązań i kontynuacji. Taki jest zwykle charakter „ksiąg jubileuszowych” i z tego schematu *Prace onomastyczne* się nie wyłamują. Charakter ten powoduje, że niejako z konieczności każda próba zrecenzowania dzieła przeradza się w zasadzie w omówienie zawartości.